

ՈՒՐՈՒԱԳԻԾ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ

Ի ՍԱԶԲԱՆԷ ՄԻՆՉ

Յ՝ԱՐԵԱԿՈՒՆԻ ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆՆ

Գամբաց կամ Կիմմերեանց՝ խալդեանց տիրելն հաւանական չէ, զի ինչպէս ի պատմութեան պիտի տեսնեմք 7^{րդ} դարուն (Ն. Ք.) Սկիւթական՝ արշաւանքի աւան ի փոքր Ասիա էին, անոնց զարնուեցան ու խառնուեցան և ի միասին վոճնուեցան Կիւքսարէն:

Արմէններու փոխազացոց հետ Մակեդոնիայէ զաւրուտն կը վկայեն հին պատմագիրք, որպէս յիշատակեցինք, և առ այդ ապացոյց է նաև Թեսալիոյ Արմէնիոն քաղաքն, իսկ Լեհման գլխաւոր Կիմմերեանց ցեղակից և ընկեր կարծիւն գլխաւոր ապացոյցն է այս վերջնոց փոքր Ասիոյ գլխաւոր մայրաքաղաքին՝ Սինորի մօտ

Արմէնիոն քաղաքի մը գոյութիւնն, որպէս և իրենց միւս կեդրոնին Բիւթանիոյ Ուրմիւնոն (Արմէնիոնի աղաւաղումն) լեռն Սակայն ընդունելով հանդերձ այդ տեղեաց Արմէններու կողմանէ անուանումն՝ գլխաւոր փոխազացոց ցեղակից կը համարուիք, զի փոխազացիք ևս՝ Կիմմերեաններէ առաջ՝ այդ կողմերն գտնուած են, ուստի և դուքս Արմէններու անցած տեղերն կը ցուցնեն, Կան և այլ աշխարհագրական աւանդներ, որպէս Ալիս գետի անունն զոր Արմէններն տուած են, անոր ջրի աղիութեան համար զայն աղի, այլ և վերջապէս Ալիս անուանելով: Ալիսի բոլորած լեռն Արմէնիոն կ'անուանէ Հերոդոտ:

1. Սկիւթիան այսօրուան Ռումանիոյ և փամիրի միջևն ձգուած և Սեւ ծովէն 20 օրուան ճամբայ դէպի հիւսիս տարածուող երկիր մ'էր: Սկիւթացիք երեք գլխաւոր ցեղերու կը բաժնուէին. Սկոլոնները՝ արևմտեան կողմը, Շալկերը՝ յարևելս, իսկ Սառմաթները՝ երկուքին միջև: Սկիւթացիք իրանական ժողովուրդ մ'էին և ոչ թէ Մոսկոյ, կարճապատիւ և մազուտ էին: Ըստ Հերոդոտի, Թափառական ժողովուրդներ են ասոնք. առանց հաստատուն բնակութեան, և տեղոյ մը մարգագետինն սպառնալով այլուր կը տեղափոխուէին: Չորս կամ վեց անիւով կառքերու մէջ կը բնակէին, ուր 2-3 սենեակներ կը շինէին, այդ կառքերը 2-3 զոյգ զենքերով կը ձգուէին: Տեղափոխութեան ատեն կանաք և սղապր կառքերու մէջ կը մնային, իսկ այլերն ձի նստած՝ իրենց ոչխարաց երաժիշտն կ'առաջնորդէին: Լուսնի կը նստէին, քաշ որսորդ և պատերազմի էին: Թշնամուոյն գանձով զինի կը խմէին, ու անոնց մազերն իրենց ձիոց թամբին վրայ կը հաստատէին: Գլխաւոր սնունդն էր եփած միս, ձիու կաթ և այդ կաթով պատրաստուած պանիր: Մեծելոց մարմինն ժողովրդական մէջ կը պատուէին. թագաւորինն զմօտէ լէ եւթը օրովով երկրին մէջ յընթան ընկն կու տային, այդ առթիւ խրախմանութիւններ կ'ընէին, ձիեր կը զոհէին, և նոյն իսկ ժողովուրդն

ոմանք իրենց քիթն, ախանջն, մասն են. կը կտրատէին, վերջապէս քառանկունի գերեզմաններու մէջ կը թաղէին. իր կիներէ միոյն հետ շատ մը ծառաներ և ձիեր ալ կը զոհէին գերեզմանին վրայ: Մահուան տարեգարածին 50 ծառաներ ևս կը զոհէին:

Սկիւթացիք բազմաստուածեան էին, սակայն ոչ տաճար ունէին և ոչ արձան կամ պատկեր: Գլխաւոր աստուածութիւնն ին պատերազմի Արիս աստուածն էր. զոր կանգնուած սուրի մը ձեւին տակ կը պաշտէին, և որոյ ձիեր ու մարդիկ կը զոհէին (ընդհանրապէս 100 բանտարկեալներէ մին), նախ անոր բազուկներն կտրելով՝ արիւնով նուիրական սուրբ կ'օծէին: Հուրն և տարրերն ալ կը պաշտէին: Կախարդներն մեծ յարգ ունէին Սկիւթիոյ մէջ:

Շամիրամ իբր թէ տիրած է Սկիւթացոյ: Տեսանք թէ Սկոլոններն հայածեցին Կիմմերեաններն՝ որք ապա Ասիա անցան: Սկիւթական գաղութներ հաստատուեցան ի հիւսիսակողմն Խալդիոյ, որպէս Աքքանագետներն, Գուգարք ևն. որք միջնալով Դրո դարուն Արևմտեան Ասիան ծածկեցին ժամանակ մը ու Կիւքսարէն հալածուեցան: Դարեմ 513^{րդ} ամսոնց վրայ երթալով արիւսն ու մեծ նիստ պատմաւորէին: Աթիմի նեաք անոնց դաշնակցեցան: Աղքսանդրի մի բանակն կտորեցին:

իրիսի ճիւղերէ մին (Պոնտական գետակ) զոր Յոյներն Լաքոս կ'անուանէին՝ Արմէնք իրենց բարբառով զայն Գայլ գետ կոչած են։ Ալիսի վերին աւազանն և ապա Մեկիտինէի կողմերն Արմէնիա եղած է գրեթէ երբեմն (Մասբերօ)։

Արմէններն ի փոքր Հայս (ընդ մէջ Կապադովկիոյ և Պոնտոսի) մտած ըլլալու չեն մինչ ժԱ. դար (Ն. Բ.), զի այդ դարուն Ասորեստանեայց Թագաւորն Թազլաթ փալասար Ա. որ այդ կողմերուն տիրեց՝ չ'յիշատակեր զԱրմէններն։ Սակայն խալդէներու Թագաւորին Մինուաշի (828-784) Մալաթիոյ մէջ թողած մէկ արձանագրութեան մէջ կը տեսնամք զայնս Խառմէր, կամ Ասմէրի անուան տակ (Լեհ. ման 1901)։ Ուստի փոքր Հայք մուտքերնին տեղի ունեցած է 9րդ դարուն։ Արդ՝ կամ Թուղմէս Գ.ի Բմեկէնը Արմէնիան չէ, և կամ Թազլաթ փալասար մողացած է զանոնք յիշատակել, առաջինն աւելի հաւանական է։ Ինչ որ ալ ըլլայ Արմէններն Մալաթիոյ կողմերէն Ծովաց աշխարհի ճամբով Մեծ Հայք մտած են։

Արմէններն ի փոքր Հայս զտնուած աւաններն անշուշտ խառնուեցան Փոսիւզացւոց, Քեթացւոց, ապա Կիմմերեանց, ու Սկիւթացւոց հետ, և արդէն այս երկրաց մէջ զտնուած հին ոսկերտտիք ու զանկեր մարդաբանական տեսակէտով խառնուելը մը կը ցուցնեն, և որ անդ բազմազան ցեղերու զոյովթեան հետանանքն է։

Ըստ Վիլհելմի ի Պոզազ — Քէօ հաւա-

քեալ վաղմի ֓ոսիւզացւոց զանկերն շատ նման են Արմէններու (Հայոց) զանկին, այսինքն Արիական են, կարճագլուխ (Brachycéphale)։

Արմէններն Եփրատն անցած են 7րդ դարուն, հաւանականաբար հալածուելով Քեթացիներէ և Գամբերներէ։

Արմէններն դանդաղաբար մուտք գտած են և ոչ թէ զէն ի ձեռին, ու երկրին հին բնակչաց (Ալորոտեանց, Ուրարտեանց կամ խալդեանց) տեղն բռնած են, հալածելով զանոնք դէպի հիւսիս՝ Կովկասեան Լեռնաշղթայն։ Այդ կողմերու (արեւմտեան հիւսիս) մի նահանգն ուր աւելի հոծ էին խալդեանք՝ անուանեցաւ Խալդիք։

Հերոդոտի ժամանակ Արմէններն կը գտնուէին Եփրատի արեւելեան կողմի երկայնքն, ու Արածանիի արեւմտեան աւազանն, և կը ներկայացնեն Պարսից 13րդ նահանգն, մինչդեռ Ալորոտեաններն 18րդ նահանգին մէջ կ'իյնան (Սպարտացւոց և Մուքիէններու հետ)։

Արմէններն Եփրատն անցնելուն իրենց Եփրատայ արեւմտեան երկրին փոքր — Արմէի, իսկ Եփրատայ Արեւելեան երկրաց Մեծ — Արմէի անունն տուին, նման Քեթացւոց, Փոսիւզացւոց և Մարաց որք ունէին Մեծ-Քեթացիք և փոքր — Քեթացիք, Մեծ-Փոսիւզացիք ու փոքր — Փոսիւզացիք, և Մեծ — Մարք ու փոքր — Մարք բաժանուեցան։

Ըստ Եփեսէի այդ եկ ժողովուրդն Քեթացիներ կամ Հաղեաններ՝ են, որք 7րդ

1. Ի Սուրբ Գիրս յիշատակեալ Քեթացիներն, զորս այժմ Khiti, Kheti, Khatti, Kittite կ'անուանեն Եւրոպացիք, և Վիեննայի Միլիթարեանք ու իրենց հետեւեք Հաղեան կը կոչին։ Քեթացիք Սուրիոյ և փոքր Ասիոյ միջեւ կաթուր իշխանութիւն մ'եղած են երբեմն, մոռցուած էին. գիտունք շուրհիւ Եգիպտական և Ասորեստանեայ արձանագրութեանց վերակազմեցին անոր պատմութիւնն, այս վերջին տարիներն։ Ըստ ոմանց Քեթացիք Կովկասէն են, կամ ու նախ Կապադովկիա և անոր հիւսիսային Սուրիա և ի Կիլիկիա հաստատուած են. ըստ այլոց Ամականներն են. այժմ աւելի կը հաւատան թէ՛ փոքր Ասիոյ յատուկ ազգ մ'են նը-

ման այլ տեղական ազգերու (խալիք, Մուսքա, Թապալ, խալդի) Ասիական անուանեալ ցեղի կը վերաբերին, ուստի և ոչ Արիականներ են և ոչ ալ Սեմականներ։ Ասոնց մի մասն Եգիպտոսի Հիւքսոս (Հովիւ) թագաւորներն տարած են Մեռեալ Ծովու արեւմտեան կողմն, զոր փոքր-Քերացիներ կ'անուանէին Եգիպտացիք, իսկ Հիւսիսի մեծ մասն Մեծ-Քերացիներ, փոքր Քեթացիներն Հրէից հետ խառնուեցան։

Մեծ Քեթացիք Եգիպտացի աշխարհակալաց Թուղմէս Գ.ի, Ռամսէս Ա.ի, Ռամսէս Բ.ի և Սիթի հետ չափուած են, ու քանիցս հաշտութիւն կըրած են դաշնակցութեամբ։ Քեթացիք իրենց տահմաններն ընդլայնած են մինչ Յունական

դարուն (Ն. Բ.) տիրելով այս երկրին և իրենց անուամբ (Հաթիօ) երկիրն ու ժողովուրդն յետ այնու անուանեցաւ Հատք կամ Հայք: Ենանէնի այս կարծիքն ընդունուած չէ ընդհանրապէս, զի փաստերն անզօր են: Այս գաղութն Գեթագի չկընար ըլլալ, զի Սարգոն 717ին արդէն քանդած է անոնց իշխանութիւնն և թէ այս ցեղի քաղաքակրթութեան և վիճակ մաղրոյժ արձանագրութեանց հետքերն չեն տեսնուիր ի Մեծ Հայս:

Վերջնապէս հաւանականաբար այդ եկ ժողովուրդն փոխգիր լողմերէն կու գար որոյ վասն վկայեն արժանահաւատ պատմիչը: Հին պատմագիրը զմեզ փոխգացուց ցեղակից կը համարին ու լեզուաց մէջ մեծ խնամութիւն կը հաստատեն:

Հերոդոտոս փոխգացիներն ու Արմէններն համացեղ եղբայր կ'անուանէ, իսկ Դիոնիսիոս Աղիկաւանացին համալեզու կը համարի. Եւտոքսիոս (յոյն) Հայերէնն և փոխգերէնն նմանաձայն են, կ'ըսէ:

Հնախօսք Արմէններու ու փոխգացուց հագուստներն համանման կը համարին ընդհանրապէս որ ցեղակցութեան նշան մ'է: Քսենոքսէի ընդդէմ Յունաց պատմաբանքին՝ Արմէններն ու փոխգացիք միենայն ձևով զինեալ էին:

Արշակադափս, և քորք Ասիոյ խորքն, փոխգացիներէ քանիցս յետս մղուած են: Ռամեսս Գ.ի ատեն կը տկարանան և մնաւանդ Ասորեստանաց ծաւալման ատեն կը յաղթուին ու կը հպատակին Թազաթ փալասարի (Փ.Ա. գար). քէ վերջ փորք ինչ կը զօրանան և յաղթութիւն մը կը տանին Ասորեստանաց վրայ. սակայն Ասոր-հաղորարալ 877ին կը տիրէ անոնց և կարկամիչ հարուստ մայրաքաղաքին կը կռուողտէ, Սաղմանաբար Գ. 883ին կրկին կը հպատակեցէ զանոնք:

Գեթագիներն այլ ևս Ասորեստանն կը յարգեն, և միայն ղէպ յԱրեւել Մալաթիոյ իշխանութեան վրայ պարբերաբար կը յարձակն և միշտ յետոյ է մղուին. Սարգոն 717ին մայրաքաղաքն կը կործանէ, Մարաց և Պարսից կայսրութեան օրով բոլորովն կ'անձնտանա:

Գեթագիք զարգացեալ քաղաքակրթութիւն մ'ունէին շնորհիւ եգիպտոսի և Ասորեստանաց հետ շարունակական շփմանց, նշանագրերով արձանագրութիւններ թողուցած են՝ ղէտ անըն-

Հաւանականաբար Արմէններն իրենց հետ բերին իրենց փոխգացուցիին նման այրութիւնն՝ սերեալ ի փոխիկականէ, որ յետ ժամանակ մը գործածութեան բարձիթողի եղաւ ու Մեծն Մեսրոպ՝ Ե. դարուն զայն գտնելով ու կատարեալագործելով՝ ի գործածութեան դրաւ, և որ իր անունն կը կրէ այսօր: Ապագային կը մնայ այս կարծեաց վրայ վերջնական վճիռ արձակել:

Ձեմք կրնար ընդունիլ սակայն թէ՛ այս եկ ժողովուրդն (Արմէններն) երկրին վաղեմի բնակչութիւնն արողջովին հալածելով ղէպ հիւսիս՝ անոնց տեղն բռնած ըլլան, անշուշտ աւագ մեծամասնութիւնն մնացած է անդ, և նորիկ ժողովուրդն խառնուած է անոնց հետ: Այդ եկերն ըլլան փոխգացի կամ Կիմերեանք երկուքն ալ Արիական՝ մեծ ընտանեաց վերաբերող ցեղեր են, առ այս ամեն օք համաձայն է. սակայն զաւով երկրի բնիկ հինաւորաց ժողովրդեան ցեղին՝ հեղինակներն տարաւ կարծիք են: Ըստ ոմանց Սեմականք էին նոքա, ըստ այլոց Արիականք, ըստ այլոց բազմաց փոքր Ասիոյ յատուկ Ասիական անտաննալ ցեղին կը վերաբերէին: Մեր պատմահայրն մեր առաջին նահապետն՝ Հայկ՝ Բաբելոնէ եկած պատմելով՝ կարծես ոյժ կու տայ առաջին ենթադրու-

թենի՝ որք Եգիպտական նշանագրերէ եկած կը համարուին:

Գեթագուց մէջ արուեստ և վաճառականութիւն զարգացած էր, շատ հարուստ էին. կրօնի Գանանացուց կը մօտենային, երկիրն փոքր իշխանութեանց բաժնուած էր՝ որոց իշխաններն երկրին վեհապետին կը հպատակէին:

1. Կը կարծուէր թէ՛ Հնդկա-Եւրոպական ցեղի խանձարուրն կեդրոնական Ասիոյ բարձրաւանդակներն էր, սակայն նորանոր ուսումնասիրութիւններ և մասնաւոր լեզուաբանական գիւտեր կը ցուցնեն թէ՛ Հնդկա-Եւրոպական ցեղի վաղեմի բնագաւառն եղած է Տիքիէք և Վօլկա գետերու աւազաններն ներկայացնող Սև Հողերն, ուրկէ ճիւղ մը ղէպ Արեւելք երթալով՝ ծնունդ տուած է Իրանեան և Հնդկի ազգերու, և այլք ղէպ Արեւմուտք ուղղուելով կազմած են Լատին, ճինը, կելտերն, Գոյներն և Գէլմաններն. Արևմտեայ խումբէն բաժնուելով Ասիա անցած են փոխգացիք և Արմէններն, որոց անշուշտ տեղի ունեցած է ըստ Շոէտերի Քրիստոսէ 30 դար առաջ:

Թեան. այս կարծեաց պաշտպանք իրենց իրրե փաստ կը համարին Հայոցս կազմախօսական, լեզուական և կրօնական ինչ ինչ Սեմական յատկութիւններն ու տարրերն, բայց այլք արդար իրաւամբ այդ ամենն բնական կը համարին երկու դրացի ժողովրդոց համար՝ որք դարաւոր առնչութիւններ ունեցած են, և հետեաբար անզօր նախահայուն Սեմականութիւնն ապացուցանելու Ամենէ հաւանականն է որ այս օրուան Հայն՝ խալդեաննեբու (Ասիական ցեղ) և Արմէններու (Արիական ցեղ) ձուլումն է, ունենալով և Սեմական արեան խառնուրդ:

Նախահայոց բուն ցեղն ստուգելու համար կարելի է դիմել Փանկաչափութեան: Արդարեւ ոմանք կարճագլուխ (Brachycéphale) կը համարին զնախահայս, ինչպէս Արիական ազգերն, այլք երկարագլուխ (Dolicocéphale) կը կարծեն երկրին հին բնիկներն, ինչպէս Սեմական ցեղերն. իսկ ուրիշներ մին թէ միւսն կը զտենն հին գանկերու մէջ, և այս երկուքի խառնուրդ Միչագութիւնը (Mésitocéphale) ալ, որով և անգամ մ'եւս կը հաստատուի թէ՛ դեռ ժամանակն եկած չէ այս մասին վճիռ արձակելու: Մենք մի այլ գործի պատրաստութեան առթիւ պէտք ունեցանք գծել Փոքր Ասիոյ ցեղերու մարդաբանական քարտէսն, առ այդ շատ մը մարդաբան հեղինակաց գործերն թղթատեցինք, սակայն հնար չեղաւ մեզ մեր նպատակին հասնելու: Այս գիտութիւնն որ շատ լոյս կրնայ սփռել մեր խնդրոյն վրայ, դեռ մեր բնագաւառի համար շատ ուսումնասիրուած չէ:

Մեր Հայ անուանակոչութիւնն ոչ ի վիճադրողմ արձանագրութիւնս տեսնուած է և ոչ ալ վաղեմի պատմագրաց մէջ յիշատակուած է, միայն վրացիք զմեզ Հտոս կամ Հաւս կ'անուանեն: Ըստ խորհնացւոյ՝ մեր ազգութեան հիմնադիր Հայկ՝ նա-

հայեալի անուամբ Հայ կը կոչուինք, ուստի և այժմու և օտար պատմիչք շատ անգամ զմեզ Հայկեան (Haïkan) կ'անուանեն: Ըստ ոմանց խալդի կամ Հալդի Աստուծոյ անունէն եկած է, և Հալդեն, Հայդ, Հոյ եղած է: Ըստ Եֆեսէնի՝ ինչպէս տեսանք Քիթապցոց Հարիօ անունէն ելած է Հատք կամ Հայք:

Լեզուաբանք կը կարծեն թէ՛ Հայկ՝ հայր կամ նախահայր կը նշանակէ, Հնդկա-Եւրոպական Peter բառէն սերած ըստ լեզուաբանական մի օրինաց, որով P գիրն Հայերէն Հ-ի կը փոխուի և Ե գիրն Ի-ի, որով Peter եղած է Հայա, Հայր, Հարք (անուն որ տրուած է նախնաց բնագաւառին) և Հայկ՝ Հայրին փաղաքականն է ինչպէս Հայրիկ:

Շոէօյտէն կ'ըսէ թէ Peter բառն գրեթէ նոյնութեամբ մնացած է պետ բառին մէջ զօրապետ, քաղաքապետ են: Արմէններն խալդիա մտնելով ինքզինքնին այն ժողովրդեան պետ կամ հայրն անուանեցին իրր ազնիւ ցեղ և յորմէ մնացած է Հայ անունն:

Մեր բնագաւառի Հայաստան անուանումն նորագոյնն է, և Պարսիկ ազգեցեութեան տակ կազմուած Հայ և Սրան (երկիր) պարսկերէն բառով. ինչպէս Քիւրտիստան, Լազիստան, Արաբիստան, և որ հաւանականաբար Ծր դարէն սկսած ենք գործածել:

Յօսարաց և գուցէ նախարար մեզմէ փոքր Արմէնիա, Մեծ Արմէնիա անուանակոչութեանց համապատասխան են Մեծ Հայք և փոքր Հայք կոչումներն: Մեր Ազգ. Պատմագիրք Ազաթանգեղոսէն սկսեալ և իրարմէ ընդօրինակելով Աստուածաշունչի Տունն Թորգոմայ և Աքաճաղեան ցեղն իրր հոմանիշ կը համարին մեր ցեղի, սակայն ապացուցուած է թէ՛ Թորգոմայ Տունն (Togorma) մասնաւոր երկիր մ'է Հայաստանի հարաւ արեւելեան կողմն (Քիւ-

1. Մեր ըստ խորհնացւոյ՝ նախահայր Հայկն հսկայ աղեղնաւոր մ'է նման Յունաց Որոնին, և որոյ վասն և Սուրբ Գրոց մէջ մեր նախնիք

այդ Որոնն քաջարին երկնից մէջ ներկայացնող համաստեղութիւնն՝ Հայկ թարգմանած են երկրցո. (Յոր. ԼԲ. 31 և Եսայի ԺԳ. 10):

փէնթ)։ հաւանականաբար սեպածն արձա-
նագրութեանց Tilgarima ամրոցին կող-
մերն։ Աստուածաշունչ զրոց այս մասին
միջքանի խօսքերն երբէք հակառակ չեն
թուիր մեզ, զոր օրինակ իջեկիէլ «Տունն
Թորգոմայ ի ծագաց հիւսիսոյ» կ'ըսէ (ԼՔ.
6), և այլուր Թորգոմայ տունն ձիեր ու
ջորիններ ի Տիրոս բերուիլն կը յիշատա-
կէ (Իե. 14), զի արդարեւ Թորգոմեանց
երկիրն Ասորեստանի համար հիւսիս էր,
և թէ անդ որպէս ի մեզ ձիարուծութիւնն
և ջորեբուծութիւնն ծաղկած էր և այսօր
իսկ է։ Իսկ Աքանազն (Askenas, Ash-
konzaï, Ishkonzaï) Միննի մօտ Սկիւ-
թական փոքր իշխանութիւն մ'էր ինչպէս
առիթ ունեցանք ըսելու։

Ահաւասիկ այս շփոթութեանց պատճա-
ռաւ, մեր առաջին քրիստոնեայ նախա-
հարց թունդ կրօնասէր՝ ուզելով իրինց
ազգին ծագումն գտնալ ի Սուրբ Գիրս,
Մենդոց գրքին մէջ առ այդ ունայն պրպը-
տումներէ ետք՝ կը տեսնան որ՝ իրենց
բնագաւառի դրացի երկու փոքր ազգերու
Աքանազեանց և Թորգոմեանց ծագումն
զրուած է (Մեն. Ժ. 3 և Ա. Մնաց. Ա.
6). «և որդիք Գամերայ՝ Աքանազ և Բե-
թար՝ և Թորգոմայ», ուստի և կը համա-
րին թէ, հայերն այս երկու դրացի ցե-
ղերէն տարբեր ծնունդ չեն կրնար ունե-
նալ, ուրեմն և Հայկն Թորգոմայ զաւակն
կը համարին՝, որով Աքանազ կ'ըլլայ
Հայկայ հօրեղբայրն, ուստի և Հայկայ սե-
րունդն կը հոգնեն Թորգոմեան և ազգա-
կից Աքանազեանց։ Միւս կողմանէ իրենց
այս ենթադրութեան հաստատութիւն կը
ցուցնեն Երեմիայի (ՅԱ. 27) «Պատուէր
տուք յինէն Արարատեան թագաւորու-

թեանց, և Աքանազեան գնդին» խօսքն,
յորում կը տեսնեն Մարգարէին բերնօր
Աստուծոյ հրամանն ուղղեալ Արարատեանց
(իմա Թորգոմեան տան՝ ըստ մեր նախ-
նեաց) և Աքանազեանց. այսինքն Գամերի
երկու զաւակաց սերնդոց՝ ի կործանումն
Քաբելոնի։

Ծրանօթ է բանասիրաց թէ՛ այս հատուածն
Երբայերէն բնագրին մէջ սապէս է՝ «....
հրաւիրեցէք ի վերայ դորա զազգս, կոչե-
ցէք ի վերայ դորա զթագաւորութիւնս Ա-
րարատայ, Մինոյ և Աքանազայ.....»,
յորում կը տեսնուի թէ՛ մարգարէն կոչ
կ'ընէ ոչ միայն Արարատեանց և Աքա-
նազեանց՝ այլ և Մինոյ երկրին որ Ա-
րարատեանց դրացի մի այլ խաղճան իշ-
խանութիւն էր։ Աքանազեանք անշուշտ
դրացի են միւս երկու իշխանութեանց
զուցէ և զաշնակից այն տառն, և հաւա-
նականաբար մարգարէն տեղեակ այդ կա-
պակցութեան՝ զաշնակից իշխանութեանց
կոչ կ'ընէ յանուն Եհովայի։

Կար և մի այլ Աքանազեան ազգ (A-
scanien) որ Փոռլգական ցեղ մ'է ի Բիւ-
թանիա, որոց Նախահայրն Աքանազ եր-
զուած է Հոմերէ։ Այս Աքանազեաններու
անուամբ կայ զաւառ, գետ, լիճ, նաւա-
հանգիստ և կղզեխումբ։ Այս ցեղէն սե-
րած է Փոռլգական իշխանական տունն ։
Գուցէ Արմէններն Փոռլգական Աքանազ
ազնուական ցեղէ սերած ըլլալու աւան-
դութիւնն ունէին իրենց մէջ, ու Աստուա-
ծաշունչ զրոց Աքանազեանքն զանոնք կար-
ծեցին, բայց ինչպէս դիտել տալինք,
Սուրբ Գրոց Լըւիմիայի Աքանազեանքն
Սկիւթական ցեղ մ'էին և տարբեր Փոռլ-
գական Աքանազեանքէն, զուցէ Մենդոց

1. Նոյի Յաբեթ որդւոյ զաւակն։
2. Բերաթ անուամբ ժողովուրդ մը կայ Ու-
րալ լեռանց մէջ, որ ցոյց տայ թէ՛ Սկիւթաց-
ւոց վաղեմի երկիրն այն կողմն էր. ուսկից եկած
են Աքանազեանք, Բերեթեանք և զուցէ Թոր-
գոմեանք։
3. Եթէ Հայկն Աստուածաշունչ Գրոց Գամերայ
զաւակն Յաբեթի որդին համարիմք, սա Նոյի
թոռնորդին կ'ըլլայ, մինչդեռ ըստ Խորենաց,

ւոյ Գամերի Թերաս որդւոյն զաւակն է Թորգոմ.
որով և Հայկ Նոյի թոռան թոռն կ'ըլլայ։ Այս
Թերասն յիշատակուած չ'է Սուրբ Գրոց մէջ։
Աս խնդիր մեր նիւթէն դուրս է։
4. Տես ի ծանօթութեան Աստուածաշունչի,
հրատարակեալ Կմերիկեան Սուրբ Գրոց ընկե-
րութեան կողմանէ, Կ. Պօլսոյ, 1896, Տպ. Պաշ-
տատեան։

Գրոց մէջ յիշատակեալ Աքանազն այս վերջնոց կը վերաբերի՝

*
*

Ի մի բան մեր բնագաւառի նախնի բընակիչը խաղդեանք կամ Ալորոտեանք կ'աւանուանէին, որ հաւանականաբար Ասիական անուանեալ փոքր Ասիոյ ցեղին կը վերաբերէին։ Այժմէն անուանեալ փոքրացւոց ցեղակից Արիականներն Մակեդոնիայէն փոքր Ասիա անցան, ժամանակ մը փոխադրուեալ՝ ապա ի փոքր Հայս (ընդ մէջ Կապադովկիոյ և Պոնտոսի) ձեռքին, Գամրաց ու Քեթացւոց հետ փոքր ինչ խառնուեցան, ու ապա Մալաթիոյ կողմերն իջան և Մոփաց երկրին ճամբով 7^{րդ} դարուն Մեծ Հայք մտան, տեղացիներն մասամբ դէպ հիւսիս հալածեցին, ու անոնց ձեռքից հետ խառնուելով յառաջ եկաւ Արմէն կամ Հայ ազգն։

Հայաստանի շրջակայ բնակչութիւնը հետզհետէ հայացան ու Հայ ցեղին հետ խառնուեցան. արդարեւ Հայաստանի հիւսիսակողման Սկիւթացիք ու համացիք Աղուանք, Արեւելեան նահանգներու (Փայտակարանի, Սիւնիքի), և Պարսկահայոց Մար ու Պարսիկ ազգաբնակչութիւններն, հարաւ արեւմտեան (Աղձնահայ), Ասորեստանայք և արեւմտեան գաւառաց (Բարձր - Հայք, Զորրորդ - Հայք, Փոքր - Հայք) Յայններն՝ հետզհետէ Հայոց հետ խառնուեցան ու անհետացան։ Նոյնն տեղի ունեցաւ և Արտաշատի, Երուանդաշատի, Վանի և Նախիջևանի Հրէական կարևոր գաղութներու համար։ Միայն հարաւի Կոր-

դուիք մասամբ միայն հայացան (Զազա), այլը պահեցին իրենց ազգութիւնն (այժմու Քիւրտերն)։

Ն. ՏԱՂԱՒԱՐԵԱՆ

Շորապարեի

Ա. Զ. Գ. Ա. Գ. Ր. Ա. Կ. Ա. Ն.

ԲԱԳՈՒՒ ՆԱԻԹԱՆՔԵՐԸ

ՀԱՌԻԹԵԱՆ ՄԷՋ

Բագուի նաւթահանքերը որ տնտեսական աշխարհի մէջ այնքան մեծ հրուշակ կը վայելին այժմ, ինչ ծառայութեան մատուցած են հին ազգերուն։

Հանձարեղ կերպով դիտուած է՝ թէ Բագուն պէտք է կրակապաշտներու կրօնական կեդրոն մ'եղած ըլլայ՝ ուր հօրը՝ ինքնաբերական և դիւրարբորք՝ աւելի սարսափ կարող էր ազդել, և թէ նոյն իսկ իր Բագու անունը յարաբերութիւն մ'ունենայ պարթևական Բագ (Աստուած) բառին հետ։

Սակայն աստուածութիւնը հինքերուն համար արգելք մը չէր նոյն իրը պաշտելէն վերջ նաև ծառայեցնելու. կրակին կ'աղօթէին, բայց զայն զործածելով։ Յարգանքը երախտագիտութեան հետեանքն էր։

Արդ Բագուի նաւթահանքերը գործնականին մէջ ինչ արդիւնքով արժանացած են Հայոց պաշտամունքին։

Դիտն կասսիոս՝ հռոմայեցի պատմիչը իր Ա գրքին մէջ կ'ըսէ, Հայերու վրայ խօսելով.

«Բարբարոսները իրեն (Լուկայոսի) մեծ վնաս հասուցին նետերով և նարպ (νάρτα) զոր կը քափէին մեքենաներու վրայ։ Ասիկա կորստիւն եւրո մըն է, այնքան դիւրամա՝ որ ինչ քանի դրամ՝ ամբողջապէս կ'աչրէ, և ոչ մէկ հեղուկով կ'արելի է զայն մարեղ դիւրաւ»։

1. Գիտուեք ոմանք այս անտեղի շփոթութեան գերծ մնալու համար Բիթանական Աքանազներն Ascanien կ'անուանեն, իսկ Սկիւթականներն Askenas։

Եթէ անուանց պատահական նմանութիւնն միևնոյն ծուռնիւն ընդունիլ հարկադրէր զմզ՝ պարտ էինք Գերմանիոյ հիւսիսակողման մի գաւառ ու Աքանազեանց ցեղակից ընդունիլ, զի նոյն անունն կը կրէ, և երբեմն մասնաւոր իշխանութիւն մ'ալ ունեցած է այդ անուամբ։